

до структури цього поняття. Автором визначено основні риси правового статусу суб'єкта права. За результатами дослідження запропоноване визначення правового статусу суб'єкта права.

Ключові слова: суб'єкт права, правовий статус, правове положення.

Окунев И. С. Теоретико-правовые подходы к определению понятия правового статуса субъекта права

Статья посвящена отдельным аспектам теории правового статуса субъектов права. В статье рассматривается понятие правового статуса субъекта права. Автор обращает внимание на то, что теоретические исследования правового статуса субъекта права могут быть использованы в сфере нормотворчества как концептуальные основы развития законодательства. В статье анализируются различные подходы к определению правового статуса, существующие в юридической науке. Автор приходит к выводу об отсутствии единого подхода к понятию правового статуса в юридической литературе, что связано с различным набором элементов, включаемых в структуру этого понятия. Автором определены основные черты правового статуса субъекта права. По результатам исследования предложено определение правового статуса субъекта права.

Ключевые слова: субъект права, правовой статус, правовое положение.

Okunev I. Theoretical and legal approaches to the definition of the legal status of legal entity

This article focuses on particular aspects of the theory of the legal status of entities. The article covers the concept of the legal status of legal subject. The author points out that the theoretical researches of legal subject status may be used in rulemaking as conceptual principles of legislation development. This article examines different approaches to determining the legal status that exist in legal science. The author concludes that there is no single approach to the concept of legal status in the legal literature, which is associated with a different set of elements that are included in the structure of the concept. The author identifies the key features of the legal status of legal subject. The research proposes definition of legal status of legal subject.

Key words: legal entity, legal status, legal status.

УДК 340.1

*Марія Володимирівна Осядла,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

СВОБОДА ЯК ОСНОВА ПРАВОСВІДОМОСТІ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ТА СЬОГОДЕННЯ

Свобода як основа правосвідомості — складний феномен, який безпосередньо впливає на розвиток та функціонування суспільства, темпи і якість державотворчих процесів та перспективи побудови правової держави.

У зв'язку з цим виникає необхідність дослідити генезу правосвідомості у співвідношенні з категорією «свобода» з урахуванням цивілізаційно-історичних традицій, оскільки саме від цього значною мірою залежить реалізація і гармонізація правових відносин у сучасному суспільному житті, цілеспрямоване формування індивідуальної та суспільної правосвідомості, в основі якої лежать гарантовані права та свободи як кожного індивіда окремо, так і суспільства в цілому.

Актуальність теми полягає в необхідності комплексного аналізу генези правосвідомості у взаємозв'язку з категорією «свобода» та осмислення сучасного стану й перспектив розвитку правосвідомості українського суспільства.

В умовах активного розвитку української державності, розширення сфер правового регулювання, формування громадянського суспільства питання правосвідомості набувають все більшого значення. Особливий внесок у дослідження правосвідомості зробили російські вчені, зокрема: Р. Байніязов, В. Гойман, О. Лукашова, В. Малахов, М. Матузов, В. Нерсисянц, В. Туманов; та представники вітчизняної науки: О. Бандура, В. Бачинін, В. Головченко, М. Костицький, С. Максимов, О. Менюк, Є. Назаренко, С. Сливка, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Темченко, М. Панов та ін.

Ці дослідження мають ґрунтовні концепти для розробки маловивчених аспектів теми. У той же час слід зазначити, що проблематика правосвідомості з позицій її практико-прикладного значення, а саме взаємозв'язок правосвідомості та свобода, не є вичерпною. На кожному етапі розвитку суспільства питання правової ідеології, сприйняття людини як вільної особисті постають у новій інтерпретації, зумовленій відповідними завданнями соціального прогресу. На основі цього проблематика правової свідомості у межах філософії та теорії права набула характеру класичної, у зв'язку з чим продовжує привертати до себе увагу багатьох представників науки. Саме це зумовило обрання теми як предмета дослідження.

Метою дослідження є з'ясування сутності та генези правосвідомості у зв'язку зі свободою, а також розкриття базових чинників впливу на розвиток правосвідомості сучасного українського соціуму.

У широкому розумінні правосвідомість відображає ставлення людей до права, правового способу життя в системі правових знань, правових почуттів, переконань, вольових настанов; вона надає оцінку стосовно діючої в суспільстві правової теорії та юридичної практики, визначає можливі шляхи їх удосконалення на основі природного права, загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини та громадянина. Однак у різні етапи свого становлення та розвитку категорія «свобода» сприймалася з кардинально різним емоційним забарвленням.

Не підлягає сумніву, що положення щодо прагнення та усвідомлення свободи мають свій історичний розвиток, а не є апіорні та незмінні атрибути людського духу. Саме суспільство як альтернатива суто природному існуванню виникає внаслідок перманентного процесу згуртування індивідів з метою свого утвердження у природному бутті і тим самим розширення діапазону власної природної свободи. «Первісна колективна діяльність, що знаменує собою зародок суспільного буття в лоні природної стихії, виступає поки що виключно як засіб збільшення міри природної, біологічної свободи людини. Отже, людина на цій стадії ще “розчинена” у роді, єдина з суспільством через майже тотальну залежність від природної необхідності» [1, с. 80].

Наступним етапом в античних цивілізаціях був поділ суспільства на класи — вільних і невільних, що зумовило осмислення суспільного існування на рівні правосвідомості з позиції наповненого поняття «свобода».

Динаміка подальшого розвитку визначалася прагненням до зміцнення своєї природної свободи, своєї незалежності від стихійності природи, люди, тим самим, удосконалювали основний засіб досягнення цієї незалежності — власне суспільне буття та олюднений світ культури як надприродна реальність. Таким чином, першим запереченням в історії людського прагнення свободи буття у світі став своєрідний перехід самої сутності суспільної організації на свою протилежність: від засобу забезпечення природної свободи — до засобу соціально-економічного поневолення. Тобто людина здобуває свою природну свободу вже не захищаючись від її стихії засобами суспільного згуртування, а шляхом завоювання та встановлення влади над нею [2, с. 168].

Подальша стратифікація суспільства відбувається в епоху Середньовіччя, у якому класовий поділ доповнюється кастово-становим. Атрибути дворянської честі чи приналежності до того чи іншого лицарського ордену були значно вищими за будь-які внутрішні схильності індивіда. Суспільне самоствердження розумілося виключно через вираження себе як повноправного представника привілейованого класу чи стану, а не конститування особистих якостей. За таких умов можна говорити лише про сприйняття свободи класу чи стану, але не про свободу особистості, оскільки індивід при цьому ще не фігурує у повному розумінні слова як «особистість».

Новий час ознаменувався остаточним виокремленням індивіда як самостійної одиниці суспільної організації. У цей період виникають різні утопії стосовно жаданого «царства свободи». У XVIII ст. Ж. Кондорсе зазначає, «колись Сонце буде освітлювати Землю, населену лише вільними людьми, що не знають іншого господаря окрім... розуму» [3, с. 227].

Однак антагоністичний прогрес не здатний повною мірою реалізувати зазначені вище ідеї, адже засоби виробництва є одночасно й засобами поневолення; тому, врешті-решт, виробник втрачає зацікавленість в удосконаленні цих засобів, що обмежують його суспільну свободу. Але саме цей період дає історії можливість сприймати цивілізаційну форму культури та робить людину самоцінною особистістю [2, с. 169].

Наступним можна виокремити сучасний етап, який пов'язаний з усвідомленням свободи людини в контексті реалізації та забезпечення свободи особистості. Зокрема, у своїх працях Р. Гвардіні зазначає, що дикість у її першій формі переможена: навколишня природа підкорюється нам, але вона знову з'являється всередині самої культури, і стихія її — те ж саме, що здолало первісну дикість: сама влада. У людини «є влада над речами, але немає... влади над своєю владою» [4, с. 155].

У перехідний період розвитку українського суспільства правосвідомість виступає не просто мисленням, а правовим мисленням, в основі якого найвищою цінністю є життя людини та пріоритетність прав та свобод людини; актуалізується проблема побудови правового суспільства. Таким чином, діапазон суспільної свободи та її сприйняття має визначатися не державою, а вільним вибором самої особи. Слушно зауважив Б. Кістяківський, «немає єдиних, одних і тих самих ідей свободи особистості, правового ладу, конституційної держави, однакових для всіх народів і часів, як немає... господарської чи суспільної орієнтації, однакової у всіх країнах. Усі правові ідеї в свідомості кожного окремого народу отримують специфічне забарвлення і свій власний відтінок» [5, с. 442].

Таким чином, свобода особистості є суперечливим процесом творення нових життєвих реалій законами загальнолюдської культури. Саме через свободу людина здобуває й підтримує велич своєї особистості. Міра особистості безпосередньо визначається рівнем її свободи. Завдяки свободі людина виступає творцем історії. Свобода є своєрідним показником людяності, одним із визначальних чинників її сутності. Видатний мислитель-гуманіст XX ст. А. Швейцер писав: «Світоглядні ідеї... містять у собі все, що ми можемо думати та припускати щодо сенсу нашого існування та призначення людства» [6, с. 73–74].

Однак в процесі становлення незалежної української держави народ отримав свободу, але не завжди повною мірою може нею користуватися, і не завжди вірить в її (свободи) наявність. Адже в державі існує низка аспектів, які деформують сприйняття свободи громадянами, а саме: падіння престижу права і закону; відставання законодавства від потреб суспільства; порушення балансу між стабільністю та гнучкістю законодавства; відсутність виконавчої дисципліни; факти корумпованості, особливо серед представників владних структур і працівників правоохоронних органів; взаємне нерозуміння та протистояння владних структур.

Нерозв'язаність цих проблем породжує серед громадян розчарування та скепсис, продовжує викликати у них недовіру до проведення демократичних реформ, виступає джерелом відтворення правового нігілізму.

У суспільній правосвідомості українців можливе подолання правового нігілізму шляхом виховання у громадян правової культури. Демократична правова культура передбачає не тільки високий рівень юридичного мислення, а й усієї юридичної діяльності, незалежно від

того, хто конкретно її здійснює — державні чи громадські органи, група громадян чи окрема людина.

Не можна зводити правову культуру громадянина лише до правових знань, що виникають внаслідок догматичного вивчення тексту нормативних актів. Це не лише знання, а й стан свободи та правосвідомості громадян, який формується у демократичному суспільстві шляхом консолідації під гаслом свободи волі громадян, що зорієнтовано на забезпечення верховенства права та повагу на гідне життя кожної людини.

Зокрема, політичні події, які об'єднали українську громаду заходу та сходу, півдня і півночі дали потужний імпульс перетворення етнічної нації на політичну. У таких умовах зростає роль наукового, теоретичного осмислення сутності держави та права. Як найбільш світоглядна з усіх юридичних наук, теорія держави та права покликана продукувати правові ідеали й критичне ставлення до дійсності. Події сучасності підтверджують тезу: громадська самосвідомість немислима без свідомості і відчуття цінності свободи [7, с. 93–95].

З урахуванням зазначеного вище, можна зробити висновки, що питання свободи на кожному етапі свого розвитку досягало все більшої значущості. Зокрема, в первісному суспільстві існувала так звана родова свобода, в якій людина не виступала як особистість і була цілком залежною від природи; у феодальному суспільстві — це орієнтація на високий становий статус, на досягнення гідного місця у станovo-корпоративній ієрархії; у ранньому буржуазному суспільстві відбувалася орієнтація на збагачення як вищу суспільну й особисту мету життєдіяльності, з'явилася класова свобода; Новий час дав нам можливість досягнути людину як вільну культурну особистість. На сучасному етапі суспільного розвитку у більшості провідних країн здійснюється орієнтація на гуманні, історично прогресивні цінності, такі як свобода та право, що концентруються у служінні суспільству.

Щоб принципово змінити ставлення громадян до права, слід вирішити низку питань теоретичного та практичного рівня щодо вдосконалення системи правової освіти та правового виховання. Необхідно створити всі умови для формування такої правосвідомості, яка б відповідала історичним традиціям, ментальності українського народу, забезпечувала розвиток провідних інститутів громадянського суспільства, сприяла інтеграції України до європейського та світового правового простору.

Список використаних джерел

1. Гвоздік О. І. Раціональність: загальна теорія та логіка історії / О. І. Гвоздік. — К., 1994. — 176 с.
2. Цимбалюк М. М. Онтологія правосвідомості: теорія та реальність : монографія / М. М. Цимбалюк. — К. : Атіка, 2008. — 288 с.
3. Кондорсе Ж. А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / Ж. А. Кондорсе. — М., 1936. — 126 с.
4. Гвардини Р. Конец нового времени / Р. Гвардини // Вопросы философии. — 1990. — № 4. — С. 127–163.
5. Кистяковский Б. О. Социальные нормы и право. Очерки по методологии социальных наук и общей теории права / Б. О. Кистяковский. — М., 1995. — 680 с.
6. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры / А. Швейцер // Благоговение перед жизнью. — М., 1992.
7. Основные ценности социальной демократии / отв. ред. В. С. Орлов. — М. : РАН ИНИОН, 1996. — 236 с.

Осядла М. В. Свобода як основа правосвідомості: історичний досвід та сьогодення

У статті розглядаються питання сприйняття свободи на різних етапах становлення держави та формування особистості. Визначена генеза від родової свободи до усвідомленої свободи кожного індивіда в суспільстві. Встановлена пріоритетність свободи на сучасному етапі суспільного розвитку у більшості провідних країн світу, в яких відбувається орієнтація на гуманні, історично прогресивні цінності, такі як свобода та право, що концентруються в служінні суспільству. Досліджена необхідність щодо вдо-

сконалення системи правової освіти та правового виховання, щоб створити всі умови для формування такої правосвідомості, яка б відповідала історичним традиціям, ментальності народу, забезпечувала розвиток провідних інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: свобода, правосвідомість, античний період, період відродження, Новий час, сучасний період, пріоритетність свободи, правова культура.

Осядлая М. В. Свобода как основа правосознания: исторический опыт и современность

В статье рассматриваются вопросы восприятия свободы на различных этапах становления государства и формирования личности. Определена генеза от родовой свободы до осознанной свободы каждого индивида в обществ. Установлена приоритетность свободы на современном этапе общественного развития в большинстве ведущих стран мира, в которых происходит ориентация на гуманные, исторически прогрессивные ценности, такие как свобода и право, направленные на служении обществу. Исследована необходимость по совершенствованию системы правового образования и правового воспитания, чтобы создать все условия для формирования такой правосознания, которая бы отвечала историческим традициям, ментальности народа, обеспечивала развитие ведущих институтов гражданского общества.

Ключевые слова: свобода, правосознание, античный период, период возрождения, Новое время, современный период, приоритетность свободы, правовая культура.

Osyadlaya M. As the foundation of freedom of justice: historical experience and present

The article deals with the perception of freedom at different stages of state and identity formation. Defined genesis of tribal freedom to conscious freedom of every individual in the society. Installed priority freedom at the present stage of social development in most major countries in which there is a focus on humane historically progressive values such as freedom and right that are concentrated in the service of society. Explored the need to improve the system of legal education and legal education, to create the conditions for the formation of such justice, which would correspond to historical traditions, mentality of the people, ensure development of leading civil society.

Key words: freedom, justice, the ancient period, renaissance, modern times, the priority of liberty, legal culture.

УДК 340.1

*Анна Михайлівна Перепелюк,
аспірантка відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРОФЕСІЙНА ПРАВОСВІДОМІСТЬ ЯК ВАЖЛИВИЙ ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

Активні євроінтеграційні процеси в сучасній Україні зумовлюють необхідність вироблення ефективних шляхів подолання кризових явищ як в суспільному, так і в правовому житті, забезпечення послідовного та виваженого реформування економічної і соціальної сфер, концентрації правової політики на процесах наближення національного законодавства до законодавства ЄС.

Безумовно, головною стратегічною метою України є вдосконалення законодавства, адаптація його до європейських стандартів, проте в цьому процесі важливим залишається уникнути попередніх помилок, адже наявність бездоганно сформованих норм права не є запорукою їх дієвості на практиці. Дієвість права є необхідною умовою для розбудови правової держави, а одним із показників ефективної дієвості права є правозастосування [1, с. 92].

На наше глибоке переконання вдосконалення правової сфери пов'язується із формуванням високого рівня правової культури суспільства, з тотальним реформуванням загальної свідомості і, насамперед, з активним виробленням професійної правосвідомості, що спричиняє безпосередній вплив на ефективне застосування права.

Сучасна юридична наука стала приділяти значну увагу дослідженню проблем ефективності правового регулювання, зокрема дієвості правових норм. Якщо проблеми ефективності правових норм супроводжуються теоретичними розробками і підтверджуються кількісними показниками та рекомендаціями практичного характеру, то стосовно ефективності правозастосовної діяльності цього, на жаль, ще не можна стверджувати.

Питаннями ефективності правозастосування, його основні критерії були предметом наукового пошуку таких вчених, як Є. Шикін, В. Лазарєв, І. Левченко, О. Павлишин, Ю. Тихомиров, С. Швецов, Н. Костюк, Д. Бочаров та ін. Однак, враховуючи швидкоплинні зміни в суспільному житті, ці проблеми вимагають більш глибокого та фундаментального дослідження.

Метою нашого дослідження є визначення професійної правосвідомості як особливого фактора, який обумовлює ефективність застосування права.

Ефективність права є, безумовно, не тільки дуже важливою проблемою юридичної науки, а й найскладнішою проблемою правозастосування та правореалізації [2, с. 13]. Ефективність правових норм може бути встановлена лише за умови дослідження права в дії, а правозастосування є однією з форм його реалізації і, відповідно, критерієм корисності нормативних приписів, як до речі, і будь-яка інша форма практичної діяльності [1, с. 91]. Метою правозастосовної діяльності є забезпечення ефективної дії права на суспільні відносини [3, с. 35].

Теоретичного аналізу та практичного дослідження потребує ефективність системи юридичного впливу індивідуально-визначених актів. Про ефективність застосування права варто вести мову через те, що вона має власну, цілком визначену мету, відмінну від інших засобів правового впливу. Якщо правозастосування використовується за необхідністю, якщо це не зайва ланка у механізмі правового регулювання, значить на нього розраховують, отже, очікують відповідного ефекту [1, с. 91].